

קצור תולדות רב צעיר

מאת א. ר. מלאכי

הוטר מגזע משפחה גדולה בישראל ששלשלת יחוסה עולה עד ר' דוד לידא ור' משה רבקה בעל "באר הגולה", היה ר' חיים טשרנוביץ. מצד אביו הוא נין לגאון המפורסם בדורו ר' גרשון משקלוב. יליד ווילנה וממשפחת הגר"א היה, וגם הוא היה איש צדיק, חסיד ותמים במעשיו. אוהב ישראל וחס על ממונם ודואג תמיד לטובת העניים, ומשום זה היה נוטה תמיד לקולא בשאלה שהיה בה משום הפסד ממונ. סמולנסקין, שבנעוריו היה סמוך על שלחן ר' זלמן, בנו של ר' גרשון, מפליג מאד בשבחם של האב והבן ושם אותם למופת לרבני הדור בצדקתם ובאהבתם את הבריות. הוא מביא כמה עובדות על כוחם הגדול להתיר, ומזכיר את העובדה הדרמטית, שבשנת מגפה בשקלוב הכריז ר' זלמן בכל בתי הכנסיות שלא יצומו ביום הכפורים, והוא עצמו טעם לעיני כל העדה בבית הכנסת עוגה ויין, — העובדה שפרישמאן שאב ממנה את החומר לספרו "שלשה שאכלו", כפי שסמולנסקין מספר, במות ר' זלמן "בכו לו כל בני העיר הזאת מקרב לכם, ואיש לא יבכה יותר במות אביו, ועד היום הזה יזכירו וזכרו לברכה, כי עניו ושפל רוח ואוהב כל האדם ומצר בצרותיהם ומטיב לכל בכספו ככל אשר מצאה ידו לא נמצא כמותו בעיר". דברי סמולנסקין על ר' גרשון ור' זלמן באו בהערה בספרו "עם עולם", שנדפס ראשונה ב"השחר" תרל"ג. אולם בסוף שנות השמונים עוד היה שמו של ר' גרשון קדוש ונערץ בקהלות רוסיה הלבנה, וב"היום" של קאנטור הדפיס סופר אחד מאמר לזכרו. אין עתה המאמר לנגד עיני, אבל בקראי אותו מצאתי שהרבה מסגולותיו של ר' גרשון בהוראה כלולות גם ברב צעיר.

אביו של רב צעיר, ר' אלכסנדר איזראעליטן, היה בנו של ר' ישכר בער, בן שילשים לר' גרשון. ב"ספר ההיחס למשפחת ריבלין" של ר' אליעזר ריבלין, הוא מצויין כתלמיד-חכם ואיש צדיק. הוא שימש כשו"ב ומו"ץ בשביו, וזכה לבנים תלמידי חכמים, שהמצויינים שבהם היו ר' חיים ושמואל (הסופר המפורסם "ספוג"). מצד אמו לאה, הוא נכד לר' שלמה דריוז, רבה של שביו, העיר בה נולד ר' חיים טשרנוביץ בא' (או ב"ח) כסלו תר"ל.

בנעוריו גודל טשרנוביץ על ברכי סבו זה, שאת אישיותו תיאר באופן מלבב בפרק זכרונותיו שנדפס ב"בצרון" (חוברת היובל של רב-צעיר). הוא היה מגדולי רבני הדור, תלמידו של ר' איצלה מוואלוז'ין ו"מתנגד עקשן", שלא סבל את ה"חסידים"

וכל ימיו נלחם בהם. הוא היה גם פיקח ב"מילי דעלמא", איש מעשה וסבלן לדעות זולתו. ר' שלמה דרוזד טפל בעצמו בחינוך נכדו, שבנעוריו כבר הראה שנוצר לגדולות. הרגיל אותו בהוראה ואף עודד אותו להתאמן בכתיבה ומטעם זה לא אסר עליו את העיון בספרי "השכלה".

השפעת ר' שלמה על טשרנוביץ היתה עצומה. וכל ימי חייו נשא את תמונתו הרוחנית לנגד עיניו. בזכרונותיו הזכרים, שבהם הציג אותו בכל מלוא-קומתו, הוא מדבר עליו בהערצה ואומר: "כשיצאתי לעולם-המעשה שויתי את פניו לנגדי תמיד. בכל מעשה שבא לידי הייתי שואל את עצמי, כיצד היה זקני נוהג בענין אילו היה מעשה כזה בא לפניו, וכשעברתי על מדותיו הייתי מתחרט הרבה על כך. רדפתי אחריו אבל לא הגעתי לקרסוליו. כי גדול היה האיש ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם. הוא היה מן האחרונים שבכרבים של הדור שעבר, כשהתורה היתה שלטת ברחוב היהודים ובעלי התורה היו בעלי השלטון בקהלה".

בימי שבתו על ספסל בית המדרש נתעורר בו יצר הכתיבה, והוא התחיל לסדר את כתבי זקנו ולערוך את מכתביו. אחרי הפרעות בראשית שנות השמונים והתעוררות העם להבת ציון, הסביר גם ר' שלמה דרוזד פנים לתנועה זו. בימים ההם נתפרסם שמו של ר' עזריאל הילדסהיימר לתהלה בערי "תחום המושב", וההמון ראה אותו בדמיונו כמונטיפיורי שני, קרוב למלכות, שבכוהו להשפיע על ממשלת רוסיה שתפסיק את הפרעות, ובשם ר' שלמה דרוזד ערך טשרנוביץ מכתב-בקשה להילדס-היימר שיכנס ב"עבי הקורה". את המכתב כתב טשרנוביץ בעזרת ה"המשכיל דמתא" שהיה "מליץ נשגב", אבל טשרנוביץ השתדל שהשפה תהיה פשוטה ומדויקת, מה שלא מצא חן בעיני סבו שחשב, שיפה כוחה של "מליצה" להלהיב את הנפש. מכתב מר' שלמה דרוזד, שכתבו במסירת קילמוס עליידי נכדו, הוא המכתב בדבר הנדבות לנשרפי שביז שצדרכוים עכב תחת ידו וספקטור הכניס אותו במחברתו "אותות ומופתים", ערוך בסגנון רבני-תורני. אולם מאמרו הראשון של טשרנוביץ, שנדפס ב"המליץ" לשנת 1893, כתוב בסגנון מודרני לפי טעם הימים ההם.

באותם הימים היתה שאיפת טשרנוביץ להיות רב משכיל, מוכתר בתואר "דוק" טור", וחשב על "בריהת" לברלין כדי להכנס לבית המדרש לרבנים של הילדסהיימר. הוא פנה ב"מכתב מלא תמרורים" להילדסהיימר, שבו תיאר את מצבו הרוחני בהמצאו בעיירה קטנה בין "חשוכים ומורדי אור" ואת צמאונו הרב לתורה ודעת, וביקש מהילדסהיימר שיקבל אותו לתלמיד בבית מדרשו. אבל גלויה קצרה של הילדסהיימר שבה הודיע לו שאי-אפשר לו להתקבל לבית-המדרש לרבנים כי "דורשים מאטורה ממנו" שמה לאל את כל תקוותיו. את הגלויה קבל סבו, ומה אומלל היה בעיניו בעת שהלז מסר לו את תשובת הילדסהיימר. לא ידע טשרנוביץ הצעיר את פירוש המלה "מאטורה", אבל דבר אחד ידע — שכל "מגדליו נהרסו בפעם אחת" (').

(1) ראה רשימת רב צעיר: "ר' עזריאל הילדסהיימר בעיירה" ב"רי יודישע פרעסע" שנה 1"א, גליון 21 (ד' סיון תר"ף).

בשנת תרנ"ג, השנה שבה נדפס דברו הראשון ב"המליץ", התחתן עם הדסה בת ר' אפרים פישל קיסין בעל־בית נכבד בדרוי, ממשפחת הגר"א וקרוב לא. דרויא-גוב. נערה משכילה היתה שידעה עברית והיתה חדורה אהבה לתורה, ושאפתה היתה שאלוף נעוריה ימשיך את מסורת משפחתו וגם הוא יהיה רב בישראל. בעצתה יצא טשרנוביץ האברך בשנת תרנ"ה לקובנה ושם למד בישיבת "כולל הפרושים" תחת הנהלת ר' יצחק אלחנן והר"מ ר' משה דאנישבסקי, ובראשית שנת תרנ"ו נסמך על ידם לרבנות.

בקובנה התחילו לצאת מוניטין ל"פרוש הדרויי", ובעת שר' יצחק אלחנן נפטר באדר תרנ"ו, בחרו בו להספידו. הספדו של ה"פרוש" הצעיר עשה רושם גדול לא רק על שומעיו בקובנה כי־אם בכל ערי ליטא. שמואל רזנפלד עשה להספד זה פומבי במאמרו "מכתבים מערי השדה" (1), וכה היו דבריו: "בין המון הרבנים, הספדנים, המגידים והמוכיחים בשער, נמצא אברך פרוש ורבי חיים טשרנוביץ שמה, שדבר אך דברים מעטים בעידן רתחא לפני עם רב, והנה מיד יצאה תהלתו בעיר, המשכילים והנאורים שבה "לקקו את האצבעות" מדברי השכל ששמעו מפיו, וכעבור שבוע נקרא לדרוש ברב עם בבית־הכנסת לנאורים שם, ויהיו הנאורים שבעי רצון, ומאז — כן יעידו רבים וכן שלמים — מדי דברו בפומבי, ירוצו לשמוע את דרשותיו אנשים מכל המפלגות ותהלתו מלאה העיר".

רזנפלד מצא את יתרונו של טשרנוביץ על שאר ה"מגידים" בזה שדבריו נאמרים "בהשכל ודעת, כי משכיל הגון הוא, אינו מעקם את הכתובים ואיננו דורשם בשבעים פנים; יש לו אידיאלים מסוימים — — — ושיטה ידועה לו ויודע את אשר יחפץ לדבר ודבריו יצאו מן הלב לכן יכנסו אל הלבבות". אולם הוא הראה גם על חסרונות באופן דבורו כגון "קולו הנמוך" בדברו, אבל יחד עם זה העיר: "יש איפוא תקוה, כי אחרי זמן, קרוב או רחוק, ואם יתרגל בעבודתו וימנה את חסרונותיו ופעל בלי ספק על לבות שומעיו..."

מדברי רזנפלד אלה נראה, שהמשכילים והנאורים ראו בטשרנוביץ את טפוס הרב האידיאלי — רב משכיל שנתפס לזרמי הזמן, אבל "פרסומת" זו ב"המליץ" פגעה בו לרעה בעת שנתמנה לרב באודיסה, והחרדים התנגדו לבחירתו. גם הדיינים והמוצי"ם באודיסה יצאו חוצץ נגדו, וכפי שמספר י. ת. רבניצקי (2): "הרימו מתנגדיו קול זעקה גדולה: הכוזה יהיה דיין בעדת ישראל, איש אשר משכילים וסופרי ישראל הם מיודעיו ובעלי בריתו ואשר ממנו בעצמו נודף ריח השכלה, שאין אדם כשר יכול לעמוד בפניו". אבל כל עמלם לפסול אותו היה לשווא, ובשנת תרנ"ז בא טשרנוביץ לכהן במשרת הרבנות באודיסה.

הוא נתמנה לרב באודיסה באותה שנה שאחד העם התחיל לערוך את "השלח", ואודיסה היתה מרכז קבוע לספרות העברית והתנועה הלאומית. טשרנוביץ, שעוד

(2) "המליץ" שנה ל"ו, גליון 133 (י"ז תמוז, תרנ"ו).

(3) "מכתבים מאודיסה", "הדור" שנה א', גליון כ"ה (י' תמוז, תרס"א).

בהיותו "פרוש" בקובנה היה מחסידי הנלהבים של אחד העם והיה קורא בעיון את מאמריו ב"המליץ". התקרב בהתיישבו באודיסה לאחד העם ונעשה בן־בית אצלו. אחד העם גם הכניסו אל הספרות, בהדפיסו ב"השלח" (כרך ב', תרנ"ח) את מאמרו "הסניגוריא בבתי דינין של ישראל", שחתם עליו בכינוי "רב צעיר", שסימל יפה את מהות עבודתו של פ ר ט שרנוביץ עד יומו האחרון.

את מאמרו זה כתב לבקשת החכם המפורסם מנשה מרגלית, שהיה עורך־דין ומפרנסי הקהלה האודיסאית. באותם הימים הופיע ברוסית ספר לתולדות הסניגוריא והשתלשלות חוקי־ההגנה על הנשפט בבתי־הדין של כל העמים, והמחבר לא הזכיר בו את דיני ישראל בנדון זה, כאילו לא היו קיימים חוקים כאלה אצלנו. מרגלית פנה אז לטשרנוביץ לערוך בעדו ראשי־פרקים בענין זה. הוא נענה לו וחיבר את המאמר הזה, שבו דן באריכות על הסניגוריא לפי מושגי ישראל. אחרי מאמר זה התחילה להדפס ב"השלח" המונוגרפיה "לתולדות השלחן ערוך והתפתחותו"⁴, שהיתה אבן־פנה למחקריו של טשרנוביץ במקצוע ההלכה, והיא שימשה יסוד לספריו רבי הכמות והאיכות "תולדות ההלכה" ו"תולדות הפוסקים".

בראשית ימי כהונתו ברבנות דאודיסה כבר התחיל להשתדל בתקון המצב הדתי בעיר זו. כדי למנוע את העם מחלול שבת, התחיל לתקן את העירוב באודיסה ולמצוא היתר טלטול בשבת ברחובותיה. הוא נכנס לשם זה במשא־ומתן של הלכה עם גדולי הרבנים, ביניהם ר' חיים ברלין, סבו ר' שלמה דרוזה, ר' מלכיאל צבי טננכויס מלומזה, ורובם הסכימו לתיקונו. את השאלות והתשובות בנידון זה אסף בספר מיוחד "תיקון שבת" (אודיסה, תר"ס), ובמבוא לספר, שהוא מלא בקיאות וחריפות, אבל ערוך בהוצאה ספרותית, יצא בדברים נמרצים על קדושת השבת, ש"הרבה עיקרי הדת והלאום" תלויים בה, ואף הציע לחרדים באודיסה "שישתדלו לעשות אגודות אגודות של שומרי שבת אשר תכליתן תהיה להגן על קדושת השבת במשא ומתן ובאיסורי שבת אחרים, ולא תהיה עירנו פרוצה בזה יותר מכל ערי ישראל". ואם כי רבנים וגאונים הסכימו לדבריו, עוררו מתנגדיו המוציאים באודיסה רעש על רצונו להתיר את הטלטול בשבת. נתאמת עליו אז הפתגם הליטאי: "כל הגדול מחבריו בתורה כן ירבה להקל", שסמולנסקין הביא בשייכות לסבו ר' גרשון משקלוב.

גם בעת שנבחר לסגן רב־מטעם באודיסה, ניסו מתנגדיו לפסול את בחירתו על סמך שמצאו דברי "מינות" במאמרו "לתולדות השלחן ערוך והתפתחותו", אבל גם הפעם יצאו וידיהם על ראשם. ה"רבנות־מטעם", שבימים ההם היתה שאלה אקטואלית בעתונות העברית, הטרידה את טשרנוביץ ובעת שנתעורר על דפי "הדור" של פרישמאן פולמוס בין מרדכי בן הלל הכהן וי. ל. קאנטור בנידון ה"רבנות הכפולה". השתתף גם טשרנוביץ בוויכוח זה במאמר "על הרבנות הכפולה"⁵. הוא מעיר, שהרגיש בדבריו קאנטור ה ס נ י ג ו ר לרבנות־מטעם עלבון לרבנות הרוחנית,

4) על מאמריו אלה דנתי בפרוטרוט במאמרי "ראשיתו של רב צעיר" ב"בצרון", חוברת־היובל של רב צעיר.

5) "הדור" שנה א', גליונות 43, 44 (כ"ה חשוון ; ג' כסלו, תרס"א).

אבל טשרנוביץ לא התכוון ללמד סניגוריא על הרבנות. כִּי־אם הראה על נגעי הרבנות הרוחנית ומקום התורפה ברבנות החילונית ; העמיד את ה"דיאגנוזה" הנכונה וגם מצא את התרופה ביסוד "ישיבה אחת לתורה אמיתית, שהיא תחנך רבנים שיהיו בעלי תורה ומדע באמת". בזה התכוון לישיבה באודיסה, שניסה לייסד אותה תיכף לבואו לאודיסה, ובשנת תרס"ב יסד את "הקיבוץ" בשביל צעירים שחפצו להשתלם בהוראה, ובו למדו גם חכמת ישראל ולמודים כלליים. קיבוץ זה נתמך על־ידי ר' רפאל שלמה גוץ במוסקבה. קיבוץ זה היה היסוד לישיבה, שמשנת תרס"ו עד תרע"א עמד טשרנוביץ בראשה ובין מוריה נמנו ח. נ. ביאליק, יוסף קלוזנר וד"ר א. ש. קאמנצקי. בשנת תרס"ז השיג רשיון ממשלת רוסיה להפוך את הישיבה לבית מדרש לרבנים. מפני רדיפת ראש משטרת אודיסה, שהיה שונא ישראל ופסל את רבנותו של טשרנוביץ, הוכרח לעזוב את אודיסה. טשרנוביץ עלה אז בפעם הראשונה לארץ־ישראל, ורשמי־בקורו פרסם בשורת מאמרים ב"העולם".

בשובו בשנת תרע"א מהארץ, עשה זמן מה בברלין והכין לדפוס את ספריו "התלמוד" ו"שעורים בתלמוד" שיצאו בשנות תרע"ב—תרע"ג בווארשה. ובאותו זמן התחיל לבקר את האוניברסיטה בווייצבורג, ובשנת תרע"ד הוכתר בתואר ד"ר בזכות חיבורו הגרמני "להתהוות השלחן ערוך".

בן ארבעים ושלש שנה היה בהכנסו לאוניברסיטה, ומטרתו היתה לרכוש לו השכלה אירופית ולהתבונן לסדר הלמודים בבתי־המדרש לרבנים במערב אירופה, ולחזור אחר־כך לרוסיה ולייסד שם בית־מדרש לרבנים מסוג בתי־המדרש לרבנים שבאשכנז. בינתיים חפצו למנות אותו דוצנט במכללת ווייצבורג, אבל כחודש ימים אחרי שקיבל את התואר ד"ר, פרצה המלחמה העולמית והדבר נתבטל. כנתיין רוסיה לא היה יכול להשאיר באשכנז, ומצא מקלט בלוזן של שווייציה, שבה חי עד שנת תרע"ט. בימי שבתו שם חיבר את "קיצור התלמוד" וערך את "אוצר לשון המקרא והתלמוד" של גברונסקי. הוא גם פרסם מאמרים פובליציסטיים בעתונים צרפתיים. וב"התורן" הניו־יורקי הדפיס מאמר בשם "חשבון הנפש", שבריינין השיב עליו במאמר בן שני המשכים וגם צ. אווירבוך (אלכסנדר חשין, מעורכי "האחדות" הירושל־מית, שנתפס אחר־כך לקומוניות ומת ברוסיה) נכנס עמו בפולמוס. להבהרת מחשבותיו במאמרו זה, פרסם טשרנוביץ ב"התורן" מאמר שני: "ברור החשבון".

החלק הראשון של "קיצור התלמוד" (ברכות, ראש השנה ויומא) יצא בשנת תרע"ט בלוזאן, "בהוצאת המחבר". הוא עמד אז על סף "שנות עצה", מלא רוח עלומים וצמאון לעבודה, אבל שבור בגופו, כי חלה אז ר' חיים טשרנוביץ מחלה אנושה. הוא המשיך את עבודתו מתוך יסורים נוראים, והוסיף ללמוד ולשקוד בתורה. ש. א. הורודצקי, שבימים ההם נמצא אתו במחיצה אחת, מספר ("): "זה שנים אחדות הוא חולה, סובל יסורים נוראים, והוא יושב ועוסק בתורה. ויש שהיה שוכב במטה ימים ושבעות וסובל מכאובים נוראים והוא חוקר וכותב". וגם מרדכי בן־הלל הכהן מסיים

את המאמר שכתב ליובל החמשים שלו⁽⁷⁾: "ומה דאבה לבנו לשמוע, כי האדם הזה שוכב על ערש דוי בלחנה, ואת עבודתו המדעית הוא עובד מתוך יסורים של מחלה אנושה".

שנה אחר הופעת "קצור התלמוד" מלאו למחברו חמשים שנה, ובחוגים ספרותיים שונים התכוננו לחוג את היובל הזה. תלמידו של רב צעיר, ד"ר יהודה קויפמאן, שבימים ההם היה תושב ניו-יורק, פרסם ב"התורן"⁽⁸⁾ כרוז "לכל תלמידי הרב טשרנוביץ ולכל מוקיריו" לחוג את יום-הולדת החמשים שלו. בכרוז זה הביע גם כן את תקוותו, "שהספרות העברית באמריקה תחוג את חגיגתו של הרב טשרנוביץ כראוי וכהוגן, ושכל חכמי ישראל באמריקה המכירים והמוקירים את הרב יכתבו מאמרים על תורתו ופעולתו מרובת-הצדדים".

הכרוז לא מצא הד. לא ערכו חגיגות לכבודו לא באמריקה ולא באירופה וארץ-ישראל. היו אז ימי-עוזעים שלאחר המלחמה והשחיתות על יהודי אוקראינה, והלב לא היה פנוי לשמחות-מצווה. בעתונות העברית נתפרסמו רק שני מאמרים עליו בקשר עם היובל — של ש. א. הורודצקי ב"העולם" ושל מרדכי בן-הלל הכהן ב"חדשות הארץ". אולם העריכו אז יפה את "קצור התלמוד". רוב העתונים נתנו מקום למאמרי-בקורת עליו, ובין מבקרי הספר אנו מוצאים את מיכה יוסף ברדי" טשבקסי, א. צפרוני, א. מארמרשטיין ובר-טוביה. בריינין כתב על עבודת טשרנוביץ זו מאמר-ראשי ב"התורן"⁽⁹⁾. שבו נאמר: "אם התחלתה של עבודה זו היתה בלונדון, נקוה כי הגמר שלה יהיה בירושלים".

ומקומו של רב צעיר אמנם היה בארץ-ישראל, וכשהונח היסוד לבנין האוניברסיטה בירושלים שמו כמה מראשי הישוב את עינם בו וקוו שהוא ישב בקתדרה לתלמוד ולחקר המשפט העברי. אולם פתיחת האוניברסיטה נדחתה עד שנת תרפ"ה, ובינתיים נקרא לבוא לניו-יורק לשמש ככהונת פרופיסור לתלמוד במכון לדת ישראל מיסודו של סטיפאן זייז. בשנת תרפ"ג הגיע לניו-יורק ונתקבל בכבוד גדול על-ידי כל חוגי היהדות. "הדואר" הוציא גליון מיוחד לכבודו, וכל העתונים האידיים פרסמו מאמרי הערכה על אישיותו ועבודתו הספרותית.

רב צעיר מצא כאן סביבה מתאימה לרוחו, אבל הוא ראה את עצמו בבחינת "אורח נטה ללון", כי שאיפתו היתה להתיישב בארץ-ישראל ולהורות במכון המדעי שעל הרי-הצופים. ובאותו זמן גם הוזמן מטעם חבר הקורטוריום של האוניברסיטה לבוא לארץ-ישראל, אבל מפני "כבשי דפוליטיקה" והשינויים בהנהלת האוניברסיטה נדחתה התמנותו — מה שגרם לו מכאובים ויסורי-גפש עד יום מותו.

עשרים ושש שנים חי טשרנוביץ באמריקה, וישיבתו כאן היתה ברכה ליהדות ולספרות העברית ולתנועה הציונית בארץ זו. הוא הרביץ תורה והקים תלמידים רבים, וגם תלמידיו מיישיבת אודיסה, הנמצאים בארץ זו, נאספו תחת דגלו, עבודתו

(7) ב"חדשות הארץ" שנה ב', גליון קנ"ד (ד' סבת, תר"ף).

(8) שנה ו', גליון ל"ה (כ"ח חשוון, תר"ף).

(9) שנה ו', גליון ס' (ס"ז אייר, תרע"ט).

הספרותית התרחבה והסתעפה, ועטו נעשה יותר פורה. כלפנים היה גם באמריקה שליט בכמה מקצועות: עוסק בחקירת התלמוד והפוסקים, כותב מאמרי בקורת והערכות-אישים וגם מגיב בשניות על בעיות חיינו ולוחם בעוז נגד מסלפי התורה הציונית ו"מבקשי אלהים" מסוג ידוע. הוא גם התריע על הסכנה הכרוכה לישוב ולציונות בממשלה המאנדאטורית ודרש לתבוע את אנגליה למשפט "חבר העמים". הוא נימק את דרישתו זו בהגיון וברוחבידיעות במשפט הבין-לאומי, ואף ביקר קשה את מנהיגי הציונות שלא נענו לדרישתו. את מאמריו הפובליציסטיים — שבהם בוטאה תפיסת עולמו והשקפתו הלאומית מנקודת-מבט היסטורית והוא נראה בהם כציוני ריאליסטן הרואה את הגשמת הציונות ביסוד מדינה יהודית בכל גבולות הארץ, מבלי לוותר אף על שעל מאדמתה ומבלי לקפח אף אחת מזכויותנו אסף בספר "בשערי ציון", שיצא בשנת תרצ"ז. לפני זה יצאו שני הכרכים הראשונים מספרו המונח-מנטאלי "תולדות ההלכה".

כשפרצה מלחמת-עולם ב' נגש טשרנוביץ לביצוע מפעל נועז — הוצאת ירחון עברי. הוא כבר עמד אז על סף שנות-השבה, גיל שבו רוב החכמים והסופרים מסיימים את עבודתם, ובכל זאת הטיל על עצמו את המשא הכבד והעול הקשה ביסוד הירחון, עריכתו והוצאתו. בתשרי ת"ש הופיעה החוברת הראשונה של "בצרון", שעורכו שאף להמשיך בו את מסורת "השלח" של אחד-העם ולהעמידו על מדרגה ספרותית-מדעית גבוהה. מלבד עול העריכה והעבודה להשיג את האמצעים לבסס את קיומו של הירחון, הרבה רב צעיר לכתוב בו ובכל חוברת וחוברת באו מאמרים, רשימות הערכות ומאמרי-בקורת מפרי-עטו. ב"בצרון" התחיל להדפיס את שורת המאמרים "חכמי אודיסה", שבהם נתגלה בכשרון חדש — ממאריסטן ופורטרטיסטן מצויין, בעל עין חדה, הומור מלבב ומחונן בכשרון ספורי. את כוחו כפורטרטיסטן הראה עוד ברשימתו "ר' עזריאל הילדסהיימר בעיריה", שזכרה למעלה, אבל לידי שלמות הגיע בזכרונותיו על חכמי-אודיסה ובמאמריו על סופרים ואישים שפרסם ב"בצרון", ושעשו רושם רב. עוד יותר גדול היה הרושם כשנאספו יחד בספר "מסכת זכרונות", שזכה ל"פרס למד", ועשרות מאמרי-בקורת נכתבו עליו.

באותו זמן שערך את "בצרון" לא הזניח גם את עבודת-חייו — "תולדות ההלכה", שחלקו השלישי הופיע בתש"ג ואת חלקו הרביעי מסר לדפוס וגם עסק בהגהתו, אבל לא זכה לראותו "יוצא לאור". אולם הוא הספיק להוציא בחייו את ספרו "חבלי גאולה", שהופיע כחודש לפני מותו.

כשמלאו בשנת תש"ח חמשים שנה לעבודתו הספרותית ייסדו תלמידיו ומערי-ציו "ועד יובל" לשם הוצאת כל כתביו. מלבד "מסכת זכרונות" ו"חבלי גאולה", הופיעו שלשת חלקי "תולדות הפוסקים". לרגל היובל הופיעה חוברת רבת-הכמות והאיכות של "בצרון", המוקדשת לרב צעיר. החוברת שנערכה בידי הלל בבלי, שמעון האלקין ופינחס חורגין יצאה בניסן תש"ח, ובה העריכו כמה סופרים את אישיותו ועבודתו הספרותית רבת-הגוונים של רב צעיר, מצדדיה השונים.

תוסס, מלא מרץ ושופע כחות תיוניים היה רב צעיר מיום שהתחיל לתוציא את „בצרון“. בקומתו הזקופה והדרת־פניה, בזריזותו ובחיוכו האבהי המלבב היה מושך אליו כל איש. ונעים היה להמצא בקרבתו, להתחמם באורו ולהתענג על שיחתו. קומתו הונמכה קצת ואור־זיוו ניטל קצת, בגלל שני מקרי־מוות שכחתף באו עליו. בראשונה מתה אשת־נעוריו, שלמעלה מחמשים שנה לוותה אותו בדרך חייו, היתה מסורה לו ושומרת עליו כאם על בנה־יחידה, ואחריה נפטר פתאום בדמי־ימיו בנו גרשון, אולם יד הגורל הקשה שנחתה עליו לא הכריעה את רוחו, ועד עלותו על המטה, שממנה לא ירד עוד, לא פסק פומיה מגירסא ולא הניח את עטו מידו. רק שבועות אחדים חלה, באמצע החורף נתגלו בו שוב עקבות מחלתו הישנה, ומפני זקנתו יראו הרופאים לנתחו והשתמשו בקרני־רנטגן שהחלישו אותו מאד. אולם הוא אמן את כל כחותיו, שקד בתורה וכתב מתוך יסודים, לא החסיר את מאמרו ורשימותיו בכל חוברת של „בצרון“. ובעת שידו רפה ולא יכול לכתוב, הכתיב את מאמרו, בחוברת אדר עוד באו שתי רשימות שלו — „בין הזמנים“ ופולמוס מדעי עם בן־ציון כץ. בענין שמאי והלל. וכך נפרד מהעולם בדברי תורה. הפרק הראשון של האוטוביו־גרפיה שלו, שהתחיל לכתוב כחצי שנה לפני מותו, נדפס בחוברת ניסן, שיצאה מבית הדפוס אחרי עצמו, בט"ו אייר תש"ט, את עיניו לנצח.

זקן ושבע ימים עזב אותנו רב צעיר, אבל צעיר ורענן ברוחו, מלא און וכחות־יצירה. מותו הוא אבדה גדולה לספרות העברית ולחכמת ישראל. במותו אבד לנו כלי־יקר, איש־אשכולות, משיירי כנסת „חכמי אודיסה“, תלמיד חכם גדול, ויירי־וסופר, שאין לנו תמורתו, ועל דא יאית לנו למבכי.

